

НІЦШЕ: СВОБОДА ВОЛІ І СВОБОДА «НАДЛЮДИНИ»

Анотація. В тезах розкривається доволі суперечлива концепція Ф. Ніцше про свободу волі і свободу людини. Вказано, що німецький філософ, відкидаючи «*liberum arbitrium*», висунув власне розуміння свободи. Наголошується, що ця концепція «позитивної» свободи мала як позитивні, так і негативні наслідки.

Ключові слова: свобода, свобода волі, надлюдина, фаталізм, мораль, імморалізм.

Abstract. F. Nietzsche's rather contradictory conception of free will and human freedom is revealed in the theses. It is stated that the German philosopher, rejecting the "*liberum arbitrium*", put forward his own understanding of freedom. It is emphasized that this concept of "positive" freedom had both positive and negative consequences.

Keywords: freedom, freedom of will, *Übermensch*, fatalism, morality, immoralism.

Фрідріх Ніцше упродовж усього досить складного життя та філософської творчості намагався вирішити одну філософську проблему: проблему свободи людини. Ще у вісімнадцятирічному віці, будучи надзвичайно обдарованою дитиною, він пише два філософсько-поетичних есеї «Рок і історія», «Свобода волі і рок», в яких ставить питання, на які намагається відповісти протягом свого досить складного життя: у чому людина вільна, а в чому – ні, що є історія людства і як з нею пов'язана доля (рок) окремої людини. «У свободі волі, – писав юний Ніцше, – втілено принцип відокремлення, відділення від цілого, абсолютна необмеженість, але рок знову органічно зв'язує людину із загальним розвитком ... Абсолютна свобода волі без року зробила б людину Богом, фаталістичний принцип – механізмом» [6, 52].

У своїх зрілих творах, починаючи з «*Menschliches, Allzumenschliches*» («Людського, надто людського», 1878) і до посмертно опублікованої сестрою «*Der Wille zur Macht*» («Волі до влади», 1901) Ніцше постійно звертається до проблеми свободи, при цьому радикально відкидаючи концепт «свобода волі», притаманний класичній європейській традиції, та висуваючи власне тлумачення свободи.

Зрілий Ніцше вважав питання про свободу чи несвободу волі порожнім. «Це міфологія: насправді йдеться про сильну і слабку волю. Якщо мислитель у будь-якому причинному зв'язку і психологічній необхідності вже відчуває деяку частку підневолення, потреби, необхідності наслідку, тиску, несвободи, то це майже завжди симптом того, чого не вистачає йому самому: відчувати саме так – зрада: особистість видає себе». За Ніцше, людина, яка говорить всерйоз про свободу волі, подібна до Мюнхгаузена, що витягує себе самого з болота, бо вилучити всю до краплі відповідальність з оточення, випадку, предків, світу є фантастичною справою.

Навіть більше, у своєму творі «*Götzen-Dämmerung*» («Сутінки богів», 1889) він звинувачує «теологів» у штучному впровадженні цього поняття: «...ми дуже добре знаємо, що воно таке – найбільш сумнівний фокус теологів, який тільки є, з метою зробити людей „відповідальним“ в їх розумінні, тобто зробити залежним

від них самих...» [4, 89] І далі: «Людей мислили „вільними”, щоб їх можна було судити і карати, – щоб вони могли бути винними: отже, кожен вчинок повинен був мислитися як навмисний, а джерело кожного вчинку – знаходитися у свідомості... Християнство є метафізикою ката» [4, 90].

Ніцше ж виступає за іншу свободу, свободу імморалістів, які «рятують» світ, заперечуючи Бога. Він вважає, що «ніхто не дає людині якостей – ні Бог, ні суспільство, ні батьки і предки, ні вона сама. Ніхто не відповідальний за те, що вона взагалі існує, що має певні якості, що знаходиться серед цих обставин, в цій обстановці. Фатальність її істоти не може бути вивільнена з фатальності всього того, що було і що буде. Вона не є наслідком власних намірів, волі, цілі, в особі її немає спроби досягти „ідеалу людини”, або „ідеалу щастя”, або „ідеалу моральності”...» [4, 108].

У розділі «Моє розуміння свободи» Ніцше висуває власне розуміння свободи: «Бо що таке свобода, як не воля до відповідальності за самого себе; як не збереження дистанції, яка нас розділяє; як не байдужість до тягот, суворих випробувань, навіть до життя; як не готовність жертвувати за свою справу людьми, включно із самим собою? Свобода означає, що відважні, військові інстинкти панують над іншими інстинктами, наприклад, над інстинктом „щастя”. Вільна людина, яка звільнила розум, зневажає ногами все те ганебне благоденство, про яке мріють дрібні крамарі, християни, корови, жінки і демократи. Вільна людина – воїн» [4, 112].

«Позбавляючи» людство від свободи волі і закликаючи до нової свободи, Ніцше наголошує на «смерті Бога» і перетворенні людей (щоправда не всіх) на надлюдей (Übermensch), які стоять над добром і злом. У найбільш «пророчому» творі «Так мовив Заратустра» він в алегоричній формі описує три стадії духовного перетворення людини в надлюдину. Перша стадія – верблюд: «Все найважче бере на себе витривалий дух, подібно до пов'юченого верблюда, який поспішає в пустелю». Потім відбувається другий етап перетворення – у лева, який вступає в боротьбу з «драконом», ім'я якому – «Ти повинен»: «Завоювати собі свободу і священне „ні” навіть перед обов'язком для цього, брати мої, треба стати левом». І, нарешті, третя стадія – дитина: «Дитя є невинність і забуття, нове починання, гра, колесо, що котиться само по собі, початковий рух, святе слово ствердження» [3, 156].

У цьому ж творі Ніцше оголошує свій ідеал свободи, вперше розрізняючи «свободу від» (негативної) і «свободу для» (позитивної). Його Заратустра запитує свого учня: «Вільним називаєш ти себе? Твою пануючу думку хочу я чути, а не те, що ти скинув ярмо з себе ... Вільний від чого? Яке діло до цього Заратустрі! Але твій ясний погляд повинен розповісти мені: вільний для чого? Чи можеш ти дати собі своє добро і своє зло і навісити на себе свою волю, як закон? Чи можеш ти бути сам своїм суддею і месником свого закону?» [3, 158].

Саме таку свободу видатний сучасний британський мислитель І. Берлін називав «позитивною» – свободою «для чогось», свободою діяти відповідно до своєї волі. Берлін загалом попереджував про її небезпеку, вважаючи, що «позитивна свобода» може стати основою політичних зловживань, оскільки в

пошуках самостійного вибору людям властиво ототожнювати правильність власного вибору з цінностями, які панують у суспільстві та нав'язуються пануючою ідеологією [1, 51].

Отже, Ніцше, проголошуючи імморальну свободу *Übermensch* (надлюдини) свідомо чи несвідомо сприяв тій страшній метаморфозі, яка відбувалася з німецькою свободою в 30–40 роки XX сторіччя. Саме його погляди, перетлумачені та інтерпретовані певними політичними силами, стали основою формування нацистського розуміння свободи як сліпого підкорення волі вождя та неминучого фатуму.

Джерела та література

1. Берлин Исая. Философия свободы. Европа / предисловие А. Эткинда. Москва: Новое литературное обозрение, 2001. 448 с.
2. Ницше Ф. Воля к власти. Москва: Транспорт, 1995. 301 с.
3. Ніцше Ф. Так мовив Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого / переклад з німецької: Ганна Савченко. Харків: Фоліо. 2019. 256 с.
4. Ніцше Ф. Шопенгауер як вихователь. Сутінки ідолів / переклад з німецької: Ганна Савченко. Харків: Фоліо. 2020. 192 с.
5. Ніцше Ф. Людське, надто людське: Книга для вільних умів. *Повне зібрання творів. Том 6* / переклад з німецької Катерина Котюк. Львів: Астролябія, 2012. 408 с.
6. Сафранский Р. Ницше: Биография его мысли / перевод с немецкого И. Эбаноидзе. Москва: Издательство Института Гайдара, 2016. 456 с.

Козяр Віолетта

Донецький національний університет імені Василя Стуса

КАТЕГОРІЯ «СВІДОМІСТЬ» У КЛАСИЧНІЙ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТА СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Анотація. У статті розглянуто феноменальну специфіку свідомості, її динамічний та невизначений характер. Висвітлено сучасні наукові погляди та думки щодо поняття «свідомість», які розкрили його структуру. Проаналізовано різні гіпотези про природу та походження людської свідомості.

Ключові слова. свідомість, філософська концепція, декартова революція, осмислення, усвідомлення.

Abstract. The phenomenal specificity of consciousness, its dynamic and indefinite nature are considered in the article. Modern scientific views and opinions on the conception of "consciousness", which revealed its structure, are highlighted. Various hypotheses about the nature and origin of human consciousness are analyzed.

Keywords. Consciousness, philosophical concept, Cartesian revolution, comprehension, awareness.